

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 8

KAYSERİ — 1992

ZIYA GÖKALP'TEKİ POZİTİVİST ETKİLER

Doç. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

1876 yılında Diyarbakır'da doğan Ziya Gökalp, 1924'de İstanbul'da öldü. Babası, Vilayet Resmi Gazetesinin müdürlüğünü yapan Tefvik Efendi'dir.

Öğrenimine Diyarbakır'da başlayan mütefekkirimiz, ilkokuldan sonra askeri ortaokula girdi. 1890 yılında ortaokulu bitirdi. Askeri ortaokul son sınıfta iken babasını kaybeden düşünürümüz idadiye girmeden önce amcası Müderris Hasip Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri aldı. İmtihanla ikinci sınıfına başladığı Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'nin son sınıfındayken arkadaşları ile beraber «Padişahım çok yaşa» yerine, «Milletim çok yaşa» diye bağıracağı için hakkında soruşturma açıldı. O sıralarda beş yıllık idadi öğrenimi de yedi yıla çıkarılmış, son sınıf öğrencilerine daha önce kazanılmış hakları tanınmamıştı. Bu yüzden Ziya Gökalp okulu bıraktı.

İdadi hocası Rum asıllı Yorgi Efendi'den Fransızca ve Felsefe dersleri alan düşünürümüz, amcası Hasip Efendi sayesinde de İslâm Felsefesi ve klasiklerini iyiden iyiye tanıdı. Yorgi Efendi'nin verdiği felsefe dersleri, dindar ve muhafazakar bir aileye mensup olan mütefekkirimizde, şiddetli bir inanç krizi meydana getirdi. (1). O sıralarda doktor olarak Diyarbakır'a gönderilen Dr. Abdullah Cevdet (1869-1932), gençlerle ilişki kurarak «İttihat ve Terakki»ye üye yapmak için çalışıyordu. Padişah aleyhtarı olan Ziya Gökalp da, kısa zamanda Dr. Abdullah Cevdet ile dost olmuştu. Dr. Abdullah Cevdet çevrede dinsiz olarak tanındığı için amcası Hasip Efendi bu dostluğu engelliyordu (2).

(1) Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1966, s. 494.

(2) Enver Behnan Şapolyo, Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi İstanbul, 1974, s. 42.

Ziya Gökalp 1893'te kafasına sıkıldığı bir kurşunla intihara teşebbüs etti. Ancak kurşun çok yakından sıkıldığı için alın kemiğini yarmış fakat beyne ulaşmamıştı. Düşünürümüzün ameliyat ve tedavisini Dr. Abdulah Cevdet ile Diyarbakır'da bulunan bir Rus Operatörü yürüttü (3).

Tehlikeli bir durum atlatan Ziya Gökalp intihara teşebbüsünden bir yıl sonra İstanbul'a gitti. İttihat ve Terakki cemiyetinin kurucularından, Dr. İbrahim Temo ve İshak sükûti'nin yardımıyla Baytar Mektebine parasız yatılı olarak kaydettirildi (4). Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılmağa başladı. Abdul-Hamid'e karşı olan hareketlere katıldığı için takibata uğrayan düşünürümüz, Baytar Mektebi son sınıfta iken okuldan uzaklaştırıldı. Kısa zaman sonra tutuklandı. Bir yıl tutukluluktan sonra, polis nezaretinde Diyarbakır'da ikamete mecbur edildi (5). 1900'de amcası Hasip Efendi'nin kızı Cevriye Hanımla evlendi. 1908 de Meşrutiyetin ilanı ile İttihat ve Terakki Cemiyetinde faal rol aldı. 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkez-i umumi üyeliğine seçilen düşünürümüz murahhas olarak Selânik'e gitti. İlk sosyoloji öğretmenliğine Selânik İttihat ve Terakki İdadisinde başladı.

Ziya Gökalp'ın bu idadide ders vermesi için ısrar eden Prof. Ali Haydar düşünürümüzün mezun olduğu okulların durumunu şöyle belirtiyor: «Bir gün Millî Eğitim Müdüründen bir yazı geldi. Öğretmenlerin öğrenim durumu soruluyordu. Kağıdı Ziya Bey'e gösterdim. Alçak gönüllülikle: «Ben hiçbir okulda okumadım» dedi. Sonra gülererek ekledi: «Askeri ortaokul diye yazınız.»

Bu sözler karşısında «acaba Ziya Bey, zekayı ve üstün yaratılışlığı dar bir çember içinde sıkı okul sisteminden geçmediği için mi öğrenimini bu kadar yükseltmiştir?» diye düşündüm (6).»

Görüldüğü gibi Baytar Mektebinin son sınıfına kadar okuduğu halde, rejme muhalefeti dolayısıyla mezun olamayan Gökalp, 1912'de Ergani Sancağından mebus seçildi. İttihat ve Terakki Ge-

(3) A.g.e., s. 43.

(4) A.g.e., s. 72.

(5) Ord. Prof. Hans, Frayer, İçtimaî Nazariyeler Tarihi, Çev. ve yazar (ekler), Prof. Dr. Tahir Çağatay, 3. baskı, Ank. 1977, s. 369.

(6) Enver Behnan Şapolyo, a.g.e., s. 107.

nel Merkezinin ısrarı ile 1913'te Üniversiteye öğretim üyesi oldu. (7). Bu görevi 1919'a kadar devam etti. Bu devrede Necmeddin Sadık ile birlikte Türkiye'de ilk İçtimaiyat Enstitüsünü, o zamanın ifadesiyle «İçtimaiyat Darülmesai» adı altında kurdu (8). 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. 1921'de yurda döndü. 1923'te Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Encümeni Reisliğine tayin edildi. Aynı yıl Diyarbakır milletvekili olarak Meclise girdi. 25 Ekim 1924'de İstanbul'da vefat etti (9).

Hayat hikayesini kısaca belirtmeye çalıştığımız Ziya Gökalp'taki pozitivist etkileri ortaya koyabilmek için, pozitivizmin ne olduğunu ve Ziya Gökalp'a etki eden bazı görüşlerini belirtmenin yararlı olacağı inancındayız.

Bu konuya bir soru ile girecek olursak, ilk soracağımız soru şüphesiz «Pozitivizm nedir?» sorusu olacaktır. Pozitivizm kelimesinin ifade ettiği anlamlar tek bir tanımla belirtilemez. Bu nedenle konumuza açıklık getireceği düşüncesiyle pozitivistimin tanımlarından iki tanesini ifade ediyoruz.

A — August Comte (1798-1857)'un ileri sürdüğü şekilde pozitivistim, bir taraftan «Pozitif Felsefe Dersleri»nde açıklanan bir ilimler felsefesi; diğer taraftan «Pozitif Politika Sistemi»nde belirtilen bir politika ve dindir.

B — Geniş anlamda : Duygularla hissedilebilir dış dünyanın olayları ile yetinmek isteyen ve bunun dışında başka bir menşee sahip olan her bilgiyi değersiz olarak kabule yönelen, her çeşit düşünce sistemi (10).

Bu iki tanımdan, sonra A. Comtecu anlamdaki pozitivistimin hukuk, din ve ahlak anlayışı ile üç hal kanununu kısaca şöyle belirtebiliriz :

Pozitivizmin hukuk anlayışı : Bu sistemin kurucusu A. Comte, «hukuk» kelimesine tamamen karşıdır. Ona göre, gerçek felsefe dilinde «sebeb» kelimesinin yeri olmadığı kadar, politika lisa-

(7) A.g.e., s. 153.

(8) Cavit Orhan Tütengil, İstanbul Üniversitesinde Sosyoloji öğretimi ve Ziya Gökalp, Sosyoloji Dergisi, yıl 1964-1966, sayı 19-20, s. 275.

(9) Enver Behnan Şapolyo, a.g.e., s. 224.

(10) Murtaza Korlaelci, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, İstanbul, 1986, s. 16.

nından da «hak» (droit) kelimesi çıkartılmalıdır. Bu iki kelime İlahiyat ve metafizikle ilgilidir. Biri akıl dışı ve aldatıcı diğeri ise ahlaksız ve faşisttir.

Comte'a göre pozitif halde hukuk fikri geri getirilmez bir şekilde gözden kaybolmuştur. Herkesin her şey hakkında vazifeleri vardır. Hiçbir kimse tam anlamıyla hiçbir hakka sahip değildir. Başka bir deyişle hiçbir kimsenin vazifesini yapmaktan başka hakkı yoktur.»

Hak kavramı daima mutlak bireyciliği gerektirir. Ferdi, cemiyetin karşısına çıkarır. Bu durum cemiyetçiliğin aleyhine bir hodgamlık kaynağı olur. Herkes «hak» arama peşinde koşarsa vazifesinin ne olduğunu bilemeyecektir. Bu nedenle A. Comte bu kavramı kabul etmez (11).

Pozitivizmin din anlayışı : A. Comte, pozitivizmin din anlayışını altı ciltlik «Pozitif Felsefe Dersleri» hariç, diğer bütün eserleri ile geniş olarak ortaya koymuştur. Özellikle «Pozitif Politika Sistemi» adlı eseriyle pozitif dini kurduğunu belirtir. «Pozitivizm İlmihali» ile de bu dinin tatbikat şekillerini açıklar.

A. Comte tarafından kurulan bu yeni dinin ismi «İNSANLIK DİNİ» dir. Öteki bütün dinler bu safhaya bir geçiştir. Bu dinin amentüsünü de bilim yazacaktır. Önceki bütün dinleri reddeden pozitivizm, dinsiz olmayacağını da vurgular. A. Comte'a göre din, tıpkı bağımsızlık gibi bir toplumun zaruri şartıdır. Bütün ahlâki disiplin, bütün kurallar, bütün adalet onun kaybolması ile silinir. Din toplumsal otoritenin biricik temelidir (12).

Bu dinin tanrısı «İNSANLIK»tır. Melekleri anne, eş ve kız kardeşlerdir. Bu dinde dua etmek, sevmek, düşünmek ve faaliyette bulunmaktır. İbadet ise, insanlığa hizmeti geçmiş büyüklere saygıdır.

Pozitivizmin ahlâk anlayışı : Emile Durkheim (1851-1917)'in ifadesiyle pozitif ahlâk laik bir ahlâktır. O bu durumu şöyle açıklıyor: «Okullarımızda çocuklarımıza tam olarak laik bir ahlâk eğitimi vermeye karar verdik. Bunun anlamı, vahye bağlı dinlerin

(11) A.g.e., s. 31.

(12) A.g.e., s. 33.

dayandığı ilkelerden hiçbir şey almayan ve kesin olarak aklın yargılayabildiği düşüncelere, duygulara ve uygulamalara dayanan, tek kelimeyle, laik bir eğitimidir.» (13).

Üçhal Kanunu : A. Comte'a göre temel görüşlerimizden her biri, bilgilerimizin her dalı, kısacası insanlık birbiri ardınca üç ayrı aşamadan geçer :

- 1 — İlâhiyatçı ve hayali aşama,
- 2 — Metafizik ve Soyut aşama,
- 3 — Bilimsel pozitif aşama,

İlahiyatçı devre kendi içinde üç döneme ayrılır: Fetişizm, politeizm ve monoteizm. Metafizik dönem ise İlâhiyatçı devrenin basit ve genel bir değişmesinden ibarettir. Metafizik dönemde, tabiat üstü kuvvetler yerini soyut kuvvetlere bırakmıştır. Bu soyut kuvvetlerse cevherlerdir. İnsan düşüncesi pozitif devreye ulaştığı zaman, metafizik dönemindeki soyutlamaların sözde şeyler olduğunu görür. Pozitif veya bilimsel aşamada «insan zekası mutlaka bulmanın ne kadar imkansız olduğunu anlamıştır. Evrenin nereden gelip nereye gittiğini, olayların iç sebeplerini aramaktan vazgeçer. Bu devrede olaylar, ne ilahî duygular ne de gizli özelliklerle değil, ancak deney ve gözleme dayanan gerçek sebepleri ile açıklanır. İlimler bu devrenin eseridir. Pozitif felsefe bu devrede kurulmuştur. A. Comte'a göre bu devre son devredir. Dördüncü bir devrin doğmasına imkan yoktur.

Pozitivizm hakkında vermeye çalıştığımız bu özet bilgilerden sonra Ziya Gökalp'in fikir hayatına geçebiliriz. Düşünürümüz ilk yazılarını 1320/1904'de «Diyarbakır Gazetesi»nde neşretmeye başladı. Bu gazetede ki makaleleri daha ziyade mahallî çevre ve ticaretle ilgilidir. Bu makalelerinde herhangi bir pozitivist etkiye rastlanılmamaktadır.

18 Eylül 1909'dan itibaren, Diyarbakır'da ilk defa hususi olarak çıkan «peyman» gazetesinde yazmağa başlar. Bu gazetede ki makalelerinde sosyal ve siyasi konuları işler. Çeşitli ırklardan meydana gelen Osmanlıların «ilm-i içtima'a çok ihtiyaçları olduğunu belirtir. Osmanlıların yaşaması için gereken çare ve yolları sosyolojinin göstereceğini vurgulayan Gökalp «Hürriyetin Menbalarına

(13) Emile Durkheim, L'Education Morale, Paris 1925, s. 3.

Doğru» adlı makalesinde «hürriyet» kelimesini açıklar. Ona göre «hürriyet Allah'tan başka hiçbir kimsenin kulu olmamaktadır. Cenab-ı Hakkın gayrine kul olmamağa Rûz-i Elest'deki peymanımızla müteahhidiz. (...) Kula kul olanlar üsâredir müminler ise, «el-Mü'minü ahrarün» hadis-i nebevisince hürdürler. Hürriyet, zîruh veya bîruh hiçbir mahlukun abdi, esîri olmamaktır (14).

Gerek zalim ve hainlere esir olanlar, gerekse nefs-i emmaresine esir olanlar; Allah'tan başkasına bağlandıkları için, Allah'ın cezasından kurtulamayacaklardır, diyen Gökalp şöyle devam eder: «İslâmiyetin üss-ül esası olan Tevhid, yalnız Rabb-i vahid'e kul olmak, başka rablar tanımamak demektir. Hülâsa-i kelâm bizim iki büyük vazife-i diniyemiz vardır ki birincisi, Hâlîka karşı abd vazifesinde, ikinci, mahlukata karşı hür hey'etinde bulunmaktır. O halde Ehl-i İslâmın ibadetten sonra en büyük şiarı hürriyettir.» (15).

Buraya kadar belirtmeye çalıştığımız yazılarında pozitivist bir etki görülmeyen Ziya Gökalp 6 Eylül 1909'de, İttihat ve Terakkî merkezince yapılan davet üzerine Diyarbakır murahhası olarak Selanik'e gider. 18 Eylül 1909'da Selânik'te yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti genel kurul toplantısına katılan düşünürümüz bir ruhi dönüş (conversion) geçirir. Bundan sonra yukarıda belirtmeye çalıştığımız fikirlerin birçoğunu bırakır (16).

Selanik'de sosyoloji ile ilgili Fransız neşriyatını layıkıyla takibetmek imkanını bulur. Alfred Fouilleé (1838-1912), Gabriel Tarde (1843-1094), Gustave Le Bon (1841-1931) gibi yazarlarla «daha önceden iyiden iyiye meşgul olmuş olduğu anlaşılan Ziya Bey, Merkez-i Umumiye azasından doktor Ali Bey Hüseyinzâde'nin tavsiyesi ile bilhassa Bergson ve Durkheim'in eserlerini ayrıca dikkatle incelemeye koyulur. Bu iki müelliften Durkheim, Ziya Bey'in temayüllerine daha uygun geldiğinden tesiri de o nisbette derin olmuştur (17).

Ziya Gökalp Durkheim hayranlığını şöyle ifade etmektedir: «Ben, Lavoisier'den evvelki kimyacılar hakiki kimyacı, Bichat ve Claud Bernard'dan evvelki gariziyatçılara hakikî gariziyatçı de-

(14) Ziya Gökalp, Makaleler, I, Hazırlayan Şevket Baysanoğlu, İst. 1976, s. 58.

(15) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 58.

(16) Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1966, s. 469.

(17) Ord. Prof. Hans Frayer, a.g.e. s. 370.

mediğim gibi, Durkheim'den evvelki içtimaiyatçılara da hakiki içtimaiyatçı gözüyle bakmam. Tabii Sâti Bey de tecrübî ruhiyatçılardan evvelki ruhiyatçılara hakiki ruhiyatçı gözüyle bakmaz.

İçtimaiyatı tamamiyle ilmi bir surette tesise başlayan Durkheim'dir. Durkheim'den evvel içtimaiyat felsefenin yahut hayatiyat ve ruhiyat gibi ilimlerin birer mebhasi kabilindendi. (...) Durkheim içtimaiyatı, diğer müsbet ilimler gibi şeyî bir usul ile tetkik etmekle beraber, içtimai şey'niyeti diğer şey'niyetlerden vazih ve kat'i bir surette tefrik etti. Bu gün ilim aleminde içtimaiyat denildiği zaman, hatıra yalnız Durkheim mektebinin içtimaiyatı gelir (18).»

Ziya Gökalp, Durkheim'le aynı görüşte olduğunu da şu ifadeleri ile ortaya koyuyor: «Herkes biliyor ki, Durkheim'in içtimaiyatı vicdanın ferdi ruhlardan müteşekkil, fakat onlardan ayrı müstakil bir şey'niyet olduğu esasına müstenittir. Benim de öteden beri bu kanaat taraftarı olduğum beni tanıyanların ve okuyanların malumlarıdır (19). Bilhassa benim serdettiğim bir fikir tenkit olunurken, herkesten evvel hatırlanması lazım gelen Durkheim'dir» (20).

Görüldüğü gibi ortaya koyduğu her fikrin genellikle Durkheim'den kaynaklandığını belirten Düşünürümüzün bazen de kaynak zikretmediği halde Durkheim'in etkilerini taşıyan yazıları vardır. Durkheim ile Gökalp arasındaki fikrî etkileşimi göstermekde yararlı olacağı düşüncesiyle; Durkheim'in «Sociologie et Philosophie» adlı kitabında «Détermination du fait Moral» başlığı altında işlenen fikirlerle Ziya Gökalp'in «İçtimaiyat Mecmuası»nda «Ahlâk İçtimai Midir?» başlığı altında işlediği fikirlerin özetini alt alta veriyoruz.

Durkheim şöyle diyor: «Ahlâkî olgunun ayırdedici özelliği nelerdir?»

Her ahlâk kendini bize davranış kaidelerinin bir sistemi olarak takdim eder. (...) O halde ahlâkî kaideleri diğerlerinden ayırdeden nedir?

(18) Ziya Gökalp, Makaleler V, Hazırlayan Rıza Kardaş, Ank. 1981 s. 91.

(19) A.g.e., s. 95.

(20) A.g.e., s. 106.

1 — Ahlâki kaideler zorunlu oldukları için kendilerini saydırmaları gereği özel bir yetki ile kuşatılmış olarak görülür. (...) O halde mecburiyet, ahlâki kaidenin ilk özelliklerinden birini oluşturur.

2 — Fakat, Kant'ın söylediğinin tam tersine, vazife kavramı ahlak kavramını ortadan kaldırmaz (epuiser). (...) En az birinci kadar esas olan diğer bir özellik istenirliktir (21). (...) Ahlâk hangisi olursa olsun, bir guruba bağlanmanın başladığı yerde başlar. (22).

Ziya Gökalp da şöyle diyor: «Ahlâk içtimai midir? Ahlâk bir takım kaidelerden ibarettir. Ahlaki kaideleri teşhis ettiren iki alâmet vardır.

1 — Mecburiyet (Obligation)

2 — Câzibiyet (désirabilité)

1 — Ahlaki kaideler mecburidir. Bu mecburiyet, ahlaki kaidelerin içtimai bir kuvve-i müeyyideye malik olması ile sabittir. (...) Onları bize teklif eden cemiyettir. (...) Ahlâk menşei itibariyle ferdi değil içtimaidir.

2 — Ahlaki kaideler cazibelidir. Ahlâki kaideler, kuvve-i müeyyideli, yani mecburi olmakla beraber, ekseriya, biz bu mecburiyeti hissetmeyerek, onlara haiz oldukları cazibeden dolayı ittiba' ederiz.» (23).

Burada görüldüğü gibi Durkheim'in etkisini taşıyan düşünürümüze göre, ahlâkın gayesi cemiyettir. Ahlakı tamamen cemiyete bağlayan Gökalp, mefkure için de şunları söylüyor: «Mefkure, hayatımızı uğruna feda edeceğimiz bir mevcut demektir ki ahlaki gaye de aynı manayı müfittir. O halde müfekkire dediğimiz şey de cemiyetten yani içtimai hayatın şedid bir surette yaşanmasından ibarettir. (24).»

(21) Emile Durkheim Sociologie et Philosophie, Paris 1924, s. 50.

(22) A.g.e., s. 53.

(23) Ziya Gökalp, Ahlâk İçtimai midir?, İçtimaiyat Mecmuası, Sayı 3, İstanbul, 1333, s. 113.

(24) Ziya Gökalp, İçtimaiyat Mecmuası, sayı 3, Haziran 1333/1917, s. 116.

Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, Durkheim'in etkisinde kalarak ahlakın kaynağını cemiyete bağlamaktadır. Bu Pozitivist ahlak anlayışı karşısında pozitivist olmayan Taylor'un ahlâk anlayışını düşündüğümüz zaman aradaki fark açıkça ortaya çıkar. Taylor'un görüşünü Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın bir eserinden sunalım: «Taylor'a göre insan, bir takım ahlaki taleplerle karşı karşıyadır. Bu taleplerin kaynağı nedir? Kant'a sorarsak «kategorik buyruk» veya «akıldır» der. Fakat Taylor'a göre kant ve onun gibi düşün-enler yanılmaktadırlar. Bir buyruğun kaynağı, ister akıl, ister toplum olsun, ister o soyut bir formülden veya idealden ibaret ol-sun, beni kayıtsız, şartsız bir taleple (uğruna herşeyimizi feda edebileceğimiz bir çağrıyla) yüzyüze getirmez. Ahlâki talebin kay-nağını kendimde görmem, kendi saçlarımdan tutarak kendimi yükseklere çıkarmama benzer. Bu şekilde düşünmem ise, kendi gücümü hem yeter hem de son sebep saymam demek olur. Oysa ahlâki ilerlemede kendim, kendimi aşmaktayım.

Taylor ahlâkî ilerlemede insiyatifin Tanrıdan geldiğine ina-nır. Çünkü Tanrı hem varlığın hem de değerın kaynağıdır. Ger-çek anlamda ahlâk, insanın ilahî insiyatife olumlu bir karşılık ver-mesi sonucunda oluşmaya başlar. Asıl ahlâki ideal Tanrı'dır. O, in-san için yaklaşılması mümkün fakat ulaşılması imkânsız olan bir ahlâki ideal olarak kalacaktır. Bundan dolayı da ahlâki yükseli-şin bir sonu olmayacaktır. İyiliğe doğru ilerleme bitse bile ki bit-mez iyilik içinde ilerleme sürüp gidecektir. Dolayısıyla ahlaki sa-dece kötülükle savaşmak şeklinde tanımlamak doğru olmaz. Bü-tün kötülükler ortadan kalksa bile «daha iyi» varolacaktır.» (25).

Cemiyete son derece önem veren Ziya Gökalp bu duygusunu şiirlerinde de dile getirir. «Ahlâk» isimli şiiri bunlardan biridir. Bu şiiri de Gökalp'in pozitivist etkiler taşıdığını açıkça göster-mektedir. Bu şiirin ilk kıtası şöyledir :

**Ahlâk yolu pek dardır.
Tetik bas, önü yarıdır.
Sakın «Hakkım var» deme
Hak yok, vazife vardır (26).**

(25) Doç. Dr. Mehmet Aydın, Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı - Ah-lâk İlişkisi, Ank. 1981, s. 62-63.

(26) Ziya Gökalp, Yeni Hayat Doğru Yol, Hazırlayan Müjgan Cunbur, An-kara, 1976, s. 13.

Bu kıtanın son iki mısrası A. Comte'un başlangıçta belirttiğimiz hukuk anlayışının nazım haline getirilmiş şekline benziyor.

«Vazife» adlı şiirinin bir bölümü de şöyledir :

**Benim hakkım, menfaatim, arzum yok,
Vazifem var; başka şeye lüzum yok,
Aklım, gönlüm düşünmezler duyarlar;
Ondan gelen emirlere uyarlar...**

Gözlerimi kaparım!

Vazifemi yaparım! (27)

Bu beyitlerde de pozitivistimin vazife anlayışı dile getirilir gibi görünüyor. Çünkü A. Comte'a göre, «Pozitif halde hukuk fikri geri getirilmez bir şekilde gözden kaybolmuştur. Herkesin her şey hakkında vazifeleri vardır. Başka bir deyişle hiç kimsenin vazifesini yapmaktan başka hakkı yoktur.» (28)

Ziya Gökalp «Ahlâk» adlı şiirinin başka bir dördlüğünde de şöyle demektedir :

**Ben, sen yokuz, biz varız
Hem Ogan, hem kullarız.
«Biz» demek, «Bir demektir»
Ben, sen ona taparız! (29).**

İslâm inancıyla asla bağdaşmayan bu mısraları ile Ziya Gökalp, A. Comte'cu pozitivistimin, yukarda belirttiğimiz gibi, insanlığı «Allah» kabul edişi ve Durkheim'in «ben Allah'tan ancak şekil değiştirmiş ve sembolik olarak düşünülmüş toplumu görüyorum» (30) şeklindeki ifadesinin etkilerini taşıdığını düşünmekteyiz. Gerek A. Comte'un ve gerekse Durkheim'in cemiyete son derece önem verip ferdi hesaba katmayışları Ziya Gökalp'a etki etmiştir. Yukardaki beyit bunun açık işaretidir.

Ziya Gökalp «Din İle İlim» adlı şiirinde kendine özgü üslubu ile, tebliğimizin baş taraflarında kısaca belirtilen, A. Comte'un «üç hal kanunu»nu, İslâm dininin görüşüne intibak ettiriyor (31).

(27) A.g.e., s. 14.

(28) A. Comte, System de Politique positive, tome I, Paris. 1929, s. 361.

(29) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 13.

(30) Emile Durkheim, a.g.e., s. 75.

(31) Muhammed İkbâl, İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, Terçüme eden Sofi Huri, İst. 1964, s. 179.

Şiirin tamamı söz konusu olduğu zaman bunu görmek kanaatimizce hiç de zor değildir. Anlam bütünlüğünün sağlanması için şiirin tümünü naklediyoruz.

İnsanların ilk mürşidi kimlerdir?
Hiç şüphesiz peygamberler, veliler...
Bu devirde din, hikmete rehberdir;
Ahlâk, san'at hep o nurdan alır fer...

Fakat son din yerini ham zühde
Verir, artık coşkun vecdi azalır;
Velilerin yeller eser yerinde,
Mürşid adı fakihlere irs kalır.

Fakihlerin kılavuzu nakliyyat.
Dini zorla sürüklerler bu yola...
Hikmet der ki, «bana' rehber akliyyat»
O halde siz sağa, ben sola!..»

Din mürebbi olur, hikmet muallim;
Her birisi çeker bir yana!
Savaşırken bunlar, çıkar meydana
Tecrübeden doğma müsbet bir ilim;

Bu son üstad der ki: Nakil tarihtir,
Akıl yolu bu tarihin usulü;
İkisi de aynı şeyi gösterir,
Matlup olan: ruhun ona vusûlü!

O 'şey nedir?... bir vecidli gönül mü?
Kutsi olan her şey ona dil midir?
Öyle ise al benim de son sözüm:
Din kalpteki vecdin müsbet ilmidir!» (32).

Görüldüğü gibi bu şiirin ilk iki dördlüğü ilahiyat halini tasvir ediyor. Üçüncü ve dördüncü dördlükler metafizik hali belirtiyor. Dördüncü kıta'nın son mısrasında «Tecrübeden doğan müsbet bir ilim» ile pozitif hale geçildiği vurgulanıyor. Son iki beyit ise pozitif hali dile getiriyor.

(32) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 10.

Pozitivist etkileri bazı fikirlerinde yansıtan Ziya Gökalp'in bir de felsefe anlayışı vardır. Ona göre «felsefenin vazifesi eşyanın yalnızca ayniyatını değil, aynı zamanda gayriyetini de aramaktır. (33). Müsbet ilimlerde de fazla bir müfekkireye malik olmak için felsefe tahsili etmiş olmak lazımdır. Yalnız içtimai ilimler için içtimaiyat nasıl bir mevkide ise alelumûm müsbet ilimler içinde felsefe o mevkidedir. İçtimaiyat, içtimai ilimleri terkip ve tevhit ettiği gibi felsefe, içtimaiyat dahil olduğu halde, bütün ilimleri terkip ve tevhit eder. (...) İçtimaiyatçı bir hukuk şinas gibi, filozof bir hikmetçi de dümene ve pusulaya malik olan bir gemici gibidir.» (34).

Ziya Gökalp'e göre «kalbimiz dini, ahlâki, bediî kıymetleri anlar, onlardan vecd alır, bu vecdlerle saadet içinde yaşar. Aklımız ise kıymetleri maddi kadrolara sokmaya çalışır. Akıl bu işte muvaffak olamayınca akıl ile kalb arasında şiddetli bir mücadele başlar. Bu mücadele, aşağıdaki üç suretten biriyle nihayetlenir: ya akıl kalbe kalebe çalarak onu istibdadı altına alır. O zaman bu aklın sahibi maddeciler gibi bütün kıymetleri inkâr eder; yahut kalp, akla galip gelerek onu tahakkümü altına alır. O zaman, bu kalbin sahibi, sırıyyûn gibi makulata hiç ehemmiyet vermez. Veyahut, akıl ile kalp müşterek nokta-i nazarlar bularak aralarında anlaşırlar ve her iki tarafı da hiçbir müsaade ve fedakarlık yapmaksızın tatmin edici cami bir sistem vücuda getirirler. O zaman bu sistemin sahibine filazof oldu deriz.

Demek ki filozof akıyla kalbini telife çalışan, müsbet ilimlerle kıymet duyguları arasındaki ihtilafı daimi bir sulh ve ahenk haline getirmeyi gaye ittihaz eden bir kimsedir.

Ekseri adamların akıyla kalbi arasında kendiliğinden bir aheng ve vifak bulunduğu için bu gibi kimselerin felsefeye ihtiyacı yoktur. Fakat akıyla kalbi arasında şiddetli mücadeleler mevcut olan bazı kimseler de vardır ki bunların bu halden kurtulması için yegane çare felsefeye doğru gitmektir.» (35).

Netice olarak diyebiliriz ki, eğer Ziya Gökalp'in, 18 Eylül 1909 da, Diyarbakır murahhası olarak Selânik'e gelişini onun fikir hayatında ikinci devresinin başlangıcı olarak kabul edersek; bu ikin-

(33) Ziya Gökalp, Makaleler, Hazırlayan Rıza Kardaş, Ank. 1981, s. 42.

(34) A.g.e., s. 162.

(35) Ziya Gökalp, Makaleler VII, Hazırlayan Dr. M. Abdülhalûk Çay, Ankara 1982, s. 33.

ci devrede düşünürümüzün birçok yazılarında pozitivizmin etkilerinin görüldüğünü söylemek hiç te yanlış olmayacaktır. 1922'lerde yazmış olduğu yazılarında ise daha değişik bir muhteva görülmektedir. Bu cümleden olarak Ziya Gökalp bir yazısında şöyle diyor: «Fakat başka bir kıymet daha vardır ki bütün manevi kıymetleri cami' olmak dolayısıyla ahlakî kıymeti de cami'dir; bu itibarla ahlâkî kıymetin de fevkindedir. Bu en yüksek kıymet dinî kıymetten ibarettir. Dini kıymeti de bize «mukaddes» kelimesi irae eder.

Dinî kıymetin ahlaki kıymete bu suretle tefevvuk etmesi, ahlakın şerefine bir nakise iras etmez. Zira dinin en çok kuvvet verdiği şey ahlaktır. Peygamberimiz, «Ben ahlakı tamamlamak için gönderildim» buyuruyor. Bundan başka, bir şey mukaddes ise o behemahal iyidir de. Hatta diyebilirim ki iyiden daha iyi bir şeydir. (36) (...)

Dinde bu fevkal ahlâk ve fevkal bediiyat mahiyetlerinden başka bir de «fevkal mantık» tabiatı vardır. Bu sebeble, evliyanın idrak vasıtası mantık ve usul değil, «zevk, hal mükâşefe» adları verilen ve bizim gibi ağzı karalar için daima esrarengiz kalan bir nevî görüş yahut tadıştır. (37.)»

Görüldüğü gibi Ziya Gökalp velilerin idrak vasıtalarının farklı olduğunu söylüyor. Bu hususu rastgele her insanın anlayamayacağını da belirtiyor. Dinî terbiyenin önemi konusunda da şunları söylüyor: «Bütün hayatlarında kuvvetli bir seciye gösteren insanlar, umumiyetle çocukluklarında dinî bir terbiye alanlardır. Çocuklukta din terbiyesi almayanlar, ölünceye kadar şahsiyetsiz kalmaya, iradesiz ve seciyesiz yaşamaya mahkumdurlar. (...) Fihakika, Allah'a tevekkül eden, bir lahza ümitten mahrum kalmaz, hiçbir kedere mağlûp olmaz. Daima meserret, huzur ve saadet içinde yaşar.» (38).

Yukarda belirttiğimiz pozitivist fikirlerine zıt bir tavır sergileyen düşünürümüzün şu görüşleri ile yazımızı bitirmek istiyoruz: «Peygamberler fert ve topluma şahsiyet veren semavî bir kitapla beraber gelirler. Sultan-ı Enbiya olan Peygamberimiz, badiye Araplarını amîk bir cahiliyetten en yüksek bir hars ve medeniyete yük-

(36) A.g.e., s. 22.

(37) A.g.e., s. 23.

(38) A.g.e., s. 24.

selttiği gibi, zuhurından yüz sene geçmeden neşrettiği din, dört yüz milyonluk büyük bir insanîyetin içtimaî ve ferdî nâzım ve mürebbisi oldu. (...) Hz. Muhammed bir İslâm Ummeti vücuda getirmiştir. Ümmet, Millî cemiyetlerden daha geniş dinî bir camiadır. Dinî camianın bazan milli cemiyetten daha kuvvetli olduğunu aşağıdaki vâkıalar isbat eder (39). (...)

... Din teşkilatımızı yükseltmek, evvela medreselerimizi yükseltmekle, saniyen Medreselerimizi bütün İslâm medreseleriyle tevhid etmekle husule gelebilir. Bir kere medreseler yükselmeye ve birbirleriyle rabita tesis etmeye başlayınca, aynı tefeyyüzün camilerle tekkelere de intikal edeceğine şüphe yoktur. Her sene İslâm payitahtlarından birisinde bir müderrisler kongresi yapmak, bu kongrenin daimi kalem heyeti tarafından ilmi mecmualar, kitaplar neşretmek, ümmet teşkilatımızı nurlu bir dimağa malik edecektir. Bu ifadeden anlaşılıyor ki gençliğin en büyük vazifesi dine doğru gitmektir. (40).»

---

(39) A.g.e., s. 25.

(40) A.g.e., s. 26.